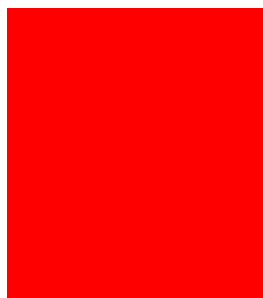

BEFOLKNINGS-
EXPLOSIONEN
gestaltad av Ewert
Karlsson 1966.

Befolkningsmedaljen

Solveig Jülich

I ett oansenligt skåp i arkivets källarvalv förvaras Vetenskapsakademiens medaljer i brons och ädla metaller. En av dessa medaljer präglades 1994 efter ett förslag av den tjeckiske konststudenten Jan Hásek och visar på åtsidan ett foster i livmodern med devisen *Pro hominibus et terra* – för människorna och jorden. På frånsidan är en moderkaka skulpterad som livets träd med stam och förgrenade blodkärl. Motiven är i relief och förbundna med varandra genom navelsträngen som löper i en cirkelrörelse från fostret längsmed och över kanten på medaljen till moderkakan på andra sidan. Cirkelrörelsen skapar på samma gång associationen att fostret och moderkakan ligger inkapslade i ett snäckskal – en påminnelse om livets uppkomst i havet. Med sin förminskade och runda form utgör medaljen en kongenial gestaltning av föreställningen om jordklotets sårbarhet. Planeten och dess framtida liv ryms i min hand.

Att Vetenskapsakademien lät framställa och dela ut medaljer går tillbaka till organisationens tidiga år. Utgivningen var en del av en större produktion av symboler som innefattade sigillet ”Gubben som gräver”, vilket med tiden blev något av Akademiens varumärke. Medaljerna har varit av flera olika slag: beskyddarmedaljerna har instiftats åt kungligheter som gett sitt stöd åt Akademiens verksamhet, medan pris- och belöningsmedaljer hedrar mottagaren och låter henne eller honom känna sig som en del av ett utvalt sällskap. För minnesmedaljerna är motiven och konstnärerna väsentliga: medaljmakarna ska på minimalt utrymme och i två och en halv dimensioner (högre relief än på ett mynt och mindre djup än på en skulptur) gestalta och kommunicera en ledamots forskargärning under ett helt liv. Genom

JAN HÁSEKS VINNANDE BIDRAG till Vetenskapsakademiens internationella medaljtävling 1994.

att tala till vår fascination för extrema förminskningar och andra sofistikerat utförda skalförskjutningar kan medaljerna ses som bidrag till miniatyrkonstens långa historia.

Håseks verk var en minnesmedalj och av en ovanligare sort eftersom den inte skulle hedra en avliden ledamot. I stället kom den till efter att Vetenskapsakademien hade utlyst en internationell medaljpristävling på temat ”Befolkning, naturresurser och utveckling”. Det uttalade syftet var att man ville uppmärksamma organisationens och dess ledamöters mångåriga engagemang för dessa frågor: befolkning och miljö var två sidor av samma mynt. Ett femtiotal konstnärer skickade in förslag i form av skisser. Efter sin vinst lämnade Håsek in en modell i gips som efter diskussioner med Akademiens informationssekreterare Solgerd Björn-Rasmussen kring inskriptionernas texter och val av material producerades i Sverige. Priset överlämnades vid den internationella medaljorganisationen FIDEM:s kongress i Budapest våren 1994 och samtidigt arrangerades en utställning med flera av tävlingens skisser och modeller. Medaljen delades ut till Vetenskapsakademiens personal och gäster och till olika myntkabinett.

Befolkningsfrågorna hade lyfts fram redan i förberedelserna inför den första stora FN-miljökonferensen i Stockholm 1972. Det är inte förvånande med tanke på att Sverige och svenskt bistånd sedan mitten av 1950-talet hade sökt etablera sig som en internationellt tongivande aktör i debatten om befolkningstillväxt och familjeplanering. Genom att betona sin relativa öppenhet i synen på sexuella frågor, en förhållandevis liberal abortlagstiftning och obligatorisk sexualundervisning lanserade sig Sverige som ett föregångsland och blev pionjär beträffande bistånd för familjeplaneringsprogram i Indien och Pakistan. Under 1960-talet stegrades oron för befolkningsökningen, och fick medial genomslagskraft med böcker som den amerikanske biologen Paul R. Ehrlichs *The Population Bomb* (publicerad 1968, svensk översättning 1972) samt Georg Borgströms *Mat för miljarder* (1962) och *Gränser för vår tillvaro* (1964). Samtidigt introducerades nya preventivmedel, p-pillret och livmodersspiralen, vilket fick central betydelse för utformningen av biståndet. Med Ernst Michanek, Sidas första chef, som drivande kraft utvidgades de svenska insatserna och intressena till ett trettiotal länder i Afrika, Asien och Latinamerika.

Talet om den hotande ”barnbomben”, ett uttryck som återkom i medierna, gav samhällsrelevans åt det under 1960-talet expanderande fältet för reproduktionsforskning, som i Sverige var särskilt livaktig vid Karolinska institutet. Där inrättades kring 1970 ett WHO-centrum som med stöd från Medicinska forskningsrådet, Sida och den amerikanska Fordstiftelsen bedrev en mångdisciplinär forsknings- och utbildningsverksamhet vilken primärt syftade till att utveckla nya och förbättrade preventivmedel och abortmetoder. Föreståndare var Egon Diczfalusy, som ledde verksamheten

tillsammans med Ulf Borell, Sune Bergström och Bengt Samuelsson. De två sistnämnda, båda ledamöter av Vetenskapsakademien, tilldelades 1982 Nobelpriset för sin forskning om prostaglandinerna – en upptäckt som fick stor betydelse för utvecklingen av medicinsk abort.

Men befolkningsfrågorna var långt ifrån okontroversiella och Stockholmskonferensen 1972 kom enbart att handla om *the human environment*. Året efter arrangerade FN emellertid ett expertgruppmöte, även det i Stockholm, över ämnet ”Population, resources and environment”. Vetenskapsakademien bidrog till diskussionerna genom konferenser och grundandet av tidskriften *Ambio*, men ansåg sig inte vinna tillräckligt gehör för behovet av att koppla ihop de komplexa frågorna.

I samarbete med Forskningsrådsnämnden (numera Vetenskapsrådet) arbetade därför Akademien ytterligare för att sätta befolkningsfrågorna på dagordningen. Hösten 1991 samlades ett fyrtiotal forskare från olika forskningsområden tillsammans med en grupp administratörer och fältarbetare från Sida och FN. Uppgiften var dels att utveckla tvärvetenskapliga perspektiv på området, dels att presentera en analys av de komplicerade villkor som knöt samman frågor om befolkning, naturresurser, miljö och utveckling. Konferensen utmynnade i en samling rekommendationer inför framtiden till de politiker som skulle förhandla vid FN:s andra miljökonferens i Rio de Janeiro 1992.

Två år efter denna stora konferens i Brasilien, 1994, tog Kungl. Vetenskapsakademien tillsammans med Royal Society i London, National Academy of Sciences i USA och Indian Academy of Sciences initiativet till ett möte kring befolkningsfrågor och sexuell och reproduktiv hälsa för hela världens akademier i New Delhi. Som ett resultat av konferensen bildades en gemensam panel av forskare som skulle kunna fungera som en rådgivande part för FN-organ, på samma sätt som enskilda nationers akademier var det för sina respektive regeringar. För svenska aktörer aktiva inom området sågs handlingsplanen – antagen vid FN:s befolkningskonferens i Kairo 1994 – som en stor framgång för den linje Sverige drivit under många år.

Medaljtävlingen som utlystes 1993 ska ses mot denna större bakgrund. Den var ett sätt att minnas tidigare initiativ och insatser inom området, men lika mycket en del av arbetet med att flytta fram de svenska positionerna inför Kairokonferensen. Dokument i arkivet vittnar om att viktiga frågor ansågs stå på spel. I ett brev från zoofysiologen och ledamoten Kerstin Lindahl-Kiessling till Solgerd Björn-Rasmussen uttryckte hon en oro över att det skulle bli alltför ”jippobetonat” med en tävling, vilket var extra olyckligt eftersom ämnet var så känsligt: ”Bara användningen av uttrycket ’Population’ väcker aggression i u-världen bland många grupper.” Hon efterlyste en mer ”positiv signal till de tävlande” än den som titeln ”Population, natural resources” innehöll:

Only one earth var det gamla samlingsordet. Nu är det sustainability; Our common future. Med konnotationen att det är vi i västvärlden som måste lägga om ifall vi ska få en för alla folk gemensam framtid.

De farhågor som Lindahl-Kiessling gav uttryck för gick i linje med en mer allmän omsvängning under tidsperioden. I ljuset av den massiva kritik som framförts ville man från svenskt håll inte längre utgå från familjeplaneringsbistånd som befolkningsåtgärd; fokus skulle ligga på de enskilda kvinnornas sexuella och reproduktiva hälsa och rättigheter. Kanske var det Lindahl-Kiesslings tvekan som bidrog till att ordet *development* lades till i inbjudan till den internationella medaljtävlingen, även om det hade andra konnotationer än *sustainability*.

Inte heller valet av Håseks förslag som det vinnande bidraget var självklart. Vid tidpunkten för tävlingen hade människofostret och jordklotet etablerats som kraftfulla och politiskt laddade symboler i den visuella kulturen. Båda porträtterades som vackra och sårbara objekt i behov av skydd. Från 1960-talet och framåt var det också ganska vanligt att koppla ihop dessa ikoner: fostret i Lennart Nilssons berömda fotoessä i den amerikanska bildtidningen *Life* 1965 liknades vid en astronaut som svävade tyngdlöst i den stjärnbestrodda rymden. Men som feministiska kritiker påtalade var det något som saknades i dessa fotografier: den gravida kvinnokroppen. Det var ingen tillfällighet, hävdade dessa, att Nilssons förstorade bilder av embryon och foster utnyttjades av anti-abortrörelser i USA och Storbritannien för att ställa kvinnors rättigheter mot fostrens. Av denna kritiska diskussion finns inga spår i det bevarade materialet kring juryns arbete med att ta fram det vinnande förslaget. Den nya inriktningen på att stärka kvinnors reproduktiva rättigheter satte i alla händelser inte sina avtryck på Håseks minnespeng.

★

Håseks medalj samt otryckt material som nämns finns i Kungl. Vetenskapsakademiens huvudarkiv, Handlingarna rörande akademiens medaljer, vol. "Medaljtävling 1993", samt Miljösekretariatet, vol. "Handlingar rörande befolkningskonferensen 1991". För en sammanställning över Vetenskapsakademiens medaljer samt en historik över medaljen som medium och konst, se Cecilia Bergström (red.), *För efterkommande: Kungl. Vetenskapsakademiens medaljer 1747–2007* (Stockholm, 2010). Om miniatyrer i andra former och kulturella kontexter, se Susan Stewart, *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection* (Durham, 1993). Björn-Ola Linnér har i sin avhandling skildrat växtfysiologen Georg Borgströms arbete för att väcka debatt kring "befolkningsexplosionen", se *The World Household: Georg Borgström and the Postwar Population-resource Crisis* (Linköping, 1998). WHO-centret vid Karolinska institutet och reproduktionsforskningen som bedrevs där

beskrivs i Sune Bergström, ”The prostaglandins: From the laboratory to the clinic”, i Tore Frängsmyr & Jan Lindsten (red.), *Nobel Lectures, Including Presentation Speeches and Laureates' Biographies: 1981–1990* (Singapore, 1993). De historiska aktörernas perspektiv kommer även till uttryck i en skrift utgiven av Utrikesdepartementet: Sarah Thomsen & Thomas Schiöler (red.), *Från befolkningsfrågor till SRHR: Sverige globala engagemang i sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter* (Stockholm, 2013). För ett längre historiskt och mer problematiserande perspektiv, se Alison Bashford, *Global Population: History, Geopolitics, and Life on Earth* (New York, 2013). En värdefull analys av ”globala ikoner”, inklusive fostret och den blå planeten, finns i Sarah Franklin, Celia Lury & Jackie Stacey, *Global Nature, Global Culture* (London, 2000).